

Branko NADOVEZA, istraživač-saradnik
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

KOMINTERNA I JUGOSLOVENSKO RATIŠTE 1941-1943

Apstrakt

Veze Kominterne sa KPJ i njen uticaj na jugoslovensko ratište 1941-1943. godine pa i kasnije, često su protivurečne, raznovrsne i nejasne. Vodeću ulogu u tim vezama imalo je hrvatsko rukovodstvo KPJ. Cilj Kominterne od početka je bila socijalistička revolucija u Jugoslaviji.

Odnos KPJ i Kominterne tokom čitavog perioda postojanja Kominterne (do maja 1943) pretstavlja jedan od najkomplikovanijih delova naše novije istorije.

Postojanje mnogo činjenica koje često protivreče jedna drugoj predstavljaju posebnu teškoću za istraživanje.

"Još prije drugoga svjetskog rata odnosi između KPJ i Kominterne nisu se razvijali onako kao što je bilo u praksi ostalih komunističkih partija u Evropi: razlike u gledanjima na neka važna pitanja otvarale su proces osamostaljenja u delovanju KPJ. Međutim, kao što je netačna tvrdnja o nekoj i sijepoj postušnosti CK KPJ, tako su neosnovane tvrdnje o apriori otporu CK KPJ Kominterni. U vremenu o kome se ovdje govori, u CK KPJ razvio se kritički duh prema prijedlozima Kominterne koji su se činili pogrešnim ili neprikladnim".¹

Autentičnost razvoja KPJ pred II svetski rat početak je, verovatno, i nesuglasica između KPJ i Kominterne.

Peta zemaljska konferencija KPJ 1940. u Zagrebu je osnova u samostalnom sagledavanju suštine jugoslovenskog problema i definitivnom opredeljenju ka opstanku Jugoslavije. Dokumenta V zemaljske konferencije sadrže i zahteve za promenu socijalno-ekonomskih i nacionalnih odnosa u jugoslovenskom društvu, to je KPJ istakla jasno i da će ti zahtevi predstavljati suštinu dalje borbe KPJ.²

Držanje KPJ povodom 27. marta 1941. u Beogradu ukazuje da KPJ ima svoju viziju preobražaja društva i da je spremna na događaje koji dolaze.³

S obzirom da je na snazi pakt Ribentrop-Molotov i da je, s tim u vezi, Kominternu napustila ideje VII kongresa o narodnom frontu protiv fašizma i da je ponovo krenula na put strategije IV kongresa, pri čemu su dominirale podele

o antiimperijalizmu, rušenju kapitalizma po svaku cenu i izdajstvu svih koji nisu komunisti, proglasi KPJ od 15. aprila i 1. maja 1941, to jest posle okupacije i rasparčavanja zemlje predstavljaju hrabar potez.

Kominternu, objektivno u službi vlade SSSR sve do 22. juna 1941, nije bila antifašistički nastrojena. Isak Dojčer u Autobiografiji Staljina ističe da su prvomajske parole u Moskvi 1941. bile isključivo nastrojene "antiimperijalistički", da su pozivale na klasnu borbu i da su svetski rat od 1939. nazivale imperijalističkim i stvari koja se ne tiče radničkog pokreta.

Pakt između Jugoslavije i SSSR potpisan u toku 6. aprila 1941. u Moskvi je praktično bezvredan čin istorije. SSSR je čak 8. maja 1941. prekinuo diplomatske odnose sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu. Ima indikacija da su se Sovjeti, sigurno iz taktičkih razloga, spremali da priznaju rasparčavanje Jugoslavije, kao što su na neki način priznali i Minhenski sporazum iz 1938. Priznavanjem nezavisne Slovačke, Kominternu je 1939. osnovala Komunističku partiju Slovačke. Sovjetska vlada je poslala "izvidnicu" u tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku i razmatrala mogućnost priznavanja NDH.⁴

No svakako moramo razdvojiti dve stvari. Jedno je generalna linija radničkog i naprednog pokreta koju je sprovodila Kominternu, njene članice i sav antifašistički svet; a druga linija je ona politička, često i politikantska, koju su sprovodile vlade država a Kominternu i njeni organi su bili samo instrumenti te politike; svakako da je usled glavnog cilja moralo da bude i ustupanja, pa čak i neverovatnih poteza. Na primer, Jirži Pelikan je u svojoj knjizi "Praško proleće" pisao da su čehoslovački omladinci prilikom ulaska Nemaca u Prag slobodno nosili komunistička obeležja, jer je na snazi bio sovjetsko-nemački pakt iz avgusta 1939. No bit borbe nikada nije dolazila u pitanje.⁵ Ulaskom Sovjetskog Saveza u rat sve je došlo na svoje mesto. Tokom 1941-1943. udaljenost sovjetsko-nemačkog fronta nije ugrozila saradnju između SSSR i NOP-a u izvođenju vojnih akcija.⁶ Generalni sekretar IK Kominterne Georgi Dimitrov je kasnije pisao da su se tokom 1941-1943. pitanja u vezi s Jugoslavijom stalno nalazila na dnevnom redu IK KI i da se od samog početka IK KI nalazi na strani NOP, no materijalna pomoć se objektivno nije mogla slati.⁷

U vezi s ustankom u Jugoslaviji 1941. i odnosom sa Kominternom može se ukazati na 3 odnosa. Prvi bi bio u vezi s interesom KPJ i NOP da se počnu stvarati novi organi vlasti na oslobođenim teritorijama, što je Kominternu kao sastavni deo politike Sovjetskog Saveza dovodilo u sukobe sa zapadnim saveznicima s kojima je SSSR imao ugovore o isključivo antifašističkom karakteru rata. Drugi faktor se odnosi na saradnju NOP i četnika, koja je za NOP bila neprihvatljiva zbog dobro poznatih činjenica, a SSSR je posle ulaska u rat obnovio prekinute odnose sa jugoslovenskom emigrantskom vladom u Londonu. O tome je tokom 1941. a i kasnije bilo velikih nesuglasica na liniji KPJ - NOP i Kominternu - Sovjetski Savez. Treći momenat, nedovoljno istražen, verovatno nikad i neće biti dovoljno istražen, je pokušaj Kominterne da stvori paralelno, tajno ili polutajno rukovodstvo KPJ u Jugoslaviji, od strane svojih obaveštajaca.

U vezi s prvim interesom KPJ da stvori široki front otpora okupatorima i domaćim izdajnicima, Tito je krajem juna poslao poruku Kominterni da se priprema veliki narodni ustanak, od najširili slojeva stanovništva, i da postoji odlučnost za borbu. Moskva je reagovala suzdržano jer se osećalo da se time želi otpočeti borba za osvajanje vlasti. "U opštim uslovima rata protiv zajedničkog neprijatelja - fašističkih agresora - socijalno-klasni sadržaj odnosa Sovjetskog Saveza i NOP Jugoslavije isto tako se manifestovao prije svega, osobeno u prvoj godini, u uslovima već karakteristične solidarnosti s oslobodilačkom borbom jugoslovenskih naroda protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu".⁸ Naravno, hladnoća Kominterne prema takvom razvoju događaja u Jugoslaviji proističe iz odnosa SSSR i zapadnih saveznika, a ne kao suština odnosa.

Da bi SSSR-u bio što više olakšan položaj, Kominterni je trebala, s jedne strane, široka koalicija svih snaga u borbi protiv okupatora, a s druge strane nije trebalo potezati politička pitanja. Na primer, interesantan je moment kad je Tito obavestio Kominternu o sporazumu sa levim zemljoradnicima pod vodstvom Dragoljuba Jovanovića, na osnovama: 1) "zajednička borba protiv okupatora, 2) zajednička borba za sovjetsku vlast i savez sa SSSR-om, 3) zajednička borba protiv engleskih agenata i pokušaja da se povrati stari poredak, 4) zajednička borba protiv raspirivanja nacionalne mržnje, 5) zajednički odbori saveza radnika i seljaka. Dr Jovanović priznaje i sam nužnost naše hegemonije o borbi i očuvanju izvojevane vlasti".⁹

Sve što su komunisti činili tokom ustanka 1941. imalo je predznake stvaranja nove vlasti. Čak se u SSSR-u posle napada Nemačke otvoreno govorilo o sveruskom jedinstvu a u Jugoslaviji su komunisti ostvarivali primat u ustanku. Vrhovni štab NOP na zasedanju u Stolcima 26. i 27. septembra 1941. prihvatio je komunističke simbole. Dvadeset i prvog decembra 1941. formirana je prva proleterska brigada sa tipičnim obeležjima međunarodnog radničkog pokreta.

Drugi odnos obuhvata odnose Kominterne prema jugoslovenskoj emigrantskoj vladi u Londonu i četnicima i sukob s NOP i KPJ.

Savremena sovjetska literatura o tom periodu govori da Sovjetski Savez i Kominterni nisu imali iluzije o karakteru četničkog pokreta 1941. godine, iako se ističe istorijska dimenzija četničkog pokreta u Srbiji još od Topličkog ustanka 1941. Izdaja počinje s pojavom Koste Pećanca.

"Spremajući da se napravi maksimalno široki ujedinjeni front borbe za nacionalno oslobođenje, KPJ i partizanska komanda leta 1941. godine preduzeli su mere za zajedničke oružane akcije sa četničkim odredima protiv fašističkih okupatora. No, reakcionarno-nacionalistički vrh četničke komande odnosio se prema komunistima s nepoverenjem i neprijateljski. S uspešnim razvojem ustanka, čiji je centar tada bila Srbija, četnički rukovodioci su videli opasnost za svoje usko nacionalne ciljeve kao i predstavnici predratnog velikosrpskog režima. Oni su počeli da se ujedinjuje s okupaciono-kvislinškim vlastima za nastupanje protiv NOP-a. Prvi je to uradio K. Pećanac, koji je na kraju leta-jeseni 1941. godine prvi

prešao na stranu okupatora i stavio svoje odrede u službu marionetske vlade Nedića".¹⁰

Dva momenta su važna u stavu Kominterne prema četničkom pokretu 1941. Prvi bi se odnosio na interes Sovjetskog Saveza u ratu i pridobijanje četnika kao eventualnih saveznika i uspješne odnose sa zapadnim saveznicima, a naročito sa Englezima. Drugi momenat bi se odnosio na nepoznavanje situacije u Jugoslaviji tokom 1941, tačnije rečeno na nemogućnost poznavanja te situacije.

U svim depešama upućenim 1941. KPJ i vodstvu NOP išlo se na to da se ne zaoštravaju odnosi sa četnicima. "Sugestija da se ne zaoštravaju odnosi sa četnicima Draže Mihailovića, odnosno sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu, proizlazila je iz činjenice što je Kominternu morala da uvažava i političku situaciju u kojoj se krajem 1941. i početkom 1942. godine našla Sovjetska vlada".¹¹

Sam Tito je govorio da se treba paziti "da Sovjetskom Savezu ne pravimo spoljnopolitičke teškoće".

No, ipak, davanje publiciteta četničkom pokretu u sredstvima informisanja u SSSR-u i suzdržan stav Kominterne teško su padali vodstvu KPJ. Čitav niz činjenica išao je u prilog četničkom pokretu, koji je od samog početka gledao da osvoji političku vlast a ne da se bori protiv okupatora. Stav Moskve i Kominterne je unosiо zabunu kod pojedinih rukovodilaca ustanka i u pojedinim krajevima.

"Tito je povodom pomenutih vijesti Radio-Moskve odmah energično intervenisao kod Kominterne. Poslao je u Zagreb depešu u kojoj je nazvao vijest o D. Mihailovića, užasnom glupošću, opisao kako je došlo do sukoba, naveo poznate podatke o tome kako Mihailović na prevaru razoružava partizane i predaje ih Nijemcima ili ih ubija. Zatim nastavlja da se odustalo od uništenja Mihailovića 'zbog Londona', ali da će biti teško, zadržati naše partizane da to ne učine. Tražio je da Radio-Moskva prestane prenositi i gluposti koje širi londonski radio. Tvrdio je da raspolaže sa dokazima da Mihailović 'otvoreno saraduje s Nijemcima u borbi protiv nas' i da njegovi ljudi ne pucaju na okupatora".¹²

Vodstvo KPJ i NOP očigledno nije moglo da shvati da iza toga stoje daleko veće političke radnje nego što su odnosi četnika i partizana. To su bile političke obaveze Sovjetskog Saveza prema V. Britaniji. V. Britanija je u novembru 1941, kada je došlo do ozbiljne mogućnosti uništenja četnika od strane partizana, tražila od sovjetske vlade da utiče da se partizani priklone pod komandu četničkih rukovodilaca u borbi protiv Nemaca. U memorandumu koga je 24. novembra 1941. podnela vojna misija V. Britanije Ministarstvu narodne odbrane SSSR-a ističe se da Britanci smatraju D. Mihailovića isključivim vođom pokreta otpora protiv Nemaca. Najverovatnije je da je iza toga stajala emigrantska jugoslovenska vlada u Londonu. Na kraju je došlo do nekakve vrste kompromisa između V. Britanije i Sovjetskog Saveza po kome su se dogovorili da zajednički deluju ka cilju pomirenja četnika i partizana.

"Zbog značaja savezništva SSSR-a sa Sjedinjenim Američkim Državama, Velikom Britanijom, kao i svim zemljama čije su vlade uživale njihovo povjerenje i podršku, Kominternu nije mogla da prihvati ni orijentaciju rukovodstva ustanka u Jugoslaviji da narodnooslobodilački pokret izgrađuje na liniji primjetnijeg zaoštavanja odnosa klasne borbe. Naime, i pored decembarske pobjede Crvene Armije nad fašističkim trupama pod Moskvom Kominternu nije bila uvjerena u brzo i potpuno slamanje Hitlerove ratne mašine. Radi toga je ona, zajedno sa vladom SSSR-a, bila i dalje zainteresovana za angloameričko Savezništvo kao i puno angažovanje svih porobljenih naroda u borbi protiv sila osovine".¹³

Zbog svega toga došlo je do nesporazuma na relaciji NOP - KPJ, s jedne, i Kominterne i Sovjetske vlade, s druge strane. Viši ciljevi svetske politike bili su iznad objektivnih odnosa koji su vladali na jugoslovenskom ratištu 1941. godine.

No tokom 1942. godine došlo je do postepenog obrta shvatanja Kominterne o situaciji u Jugoslaviji. KPJ je u depešama često upozoravala Kominternu o otvorenoj sprezi četnika sa okupatorom i ostalim kvasilinzima. 1942. četnici su sasvim prešli na njihovu stranu, više nije bilo ni pojedinačnih dvoumljenja (videti depeše od 22. maja 1942. i 30. maja 1942).

Zaslugom određenih rukovodilaca Kominterne i Radija Slobodne Jugoslavije u Moskvi stvari su se počele menjati, iako je sovjetska vlada ponovo bila u kontaktu s izbegličkom vladom u Londonu, usled političkih prilika koje su tada vladale.

Ustanak u Jugoslaviji je tokom 1942. postao primer za sve ostale porobljene narode Evrope. Kominternu se 13. marta 1942. obratio Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i tražila da se uputi jedan "proglas" porobljenim narodima Evrope, osobito francuskom i čehoslovačkom narodu. Vrhovni štab je pozitivno odgovorio na ovu inicijativu i poslao proglas u kome se ističe da svi porobljeni narodi treba da podignu svoj ustanak, a ne da prepuste da Crvena Armija bije bitku sama za sve njih.

Znači da Kominternu, ipak, istorijski gledano ne može da snosi odgovornost za nerazumevanje izdajstva četnika u ustanku 1941. jer je bila "u kleštima" interesa globalne politike. Što se tiče trećeg odnosa Kominterne i KPJ odnosno NOP-a jasno je da zaokret u politici Kominterne posle 22. juna nije i zaokret u metodi te politike.

Iako je Kominternu bila upoznata sa odlukama V zemaljske konferencije KPJ 1940. godine i sa izveštajem Tita od 28. juna 1941. o situaciji u Jugoslaviji i snazi KPJ, u Kominternu nije došlo do suštinskih promena u shvatanjima o Jugoslaviji. Između Kominterne i KPJ je došlo do različitih shvatanja u poimanju ustanka. Rukovodstvo Kominterne ostalo je i dalje na šematskim i proizvoljnim shvatanjima o dve etape borbe - prvo, etapi oslobođenja od fašizma, a drugo, etapi o sprovođenju socijalističke revolucije.¹⁴

KPJ je istovremeno uključila oba momenta, borbu protiv fašizma i revoluciju, dok to Kominternu nije odgovaralo.

Naravno, o toj problematici je teško i nezahvalno govoriti jer ne postoje pouzdane činjenice, arhivi o tome još nisu dostupni i uglavnom se moraju povezivati već postojeće činjenice. Raspuštanje KP Poljske i građanski rat u Španiji su dva poznata primera delovanja paralelnih rukovodstava komunističkih partija.

Kominternu je 9. jula 1941. dala nalog Kopiniču, slovenačkom komunisti i šefu obaveštajne službe Kominterne u Zagrebu, da formira "drugi centar", to jest paralelno rukovodstvo sa KPJ.¹⁵

U to su bili uključeni i Ivan Srebrenjak-Antonov, po novijim istraživanjima i Ivan Stevo Krajačić.¹⁶

Druga linija je bila ona stara, kada je Kominternu bila na pozicijama razbijanja Jugoslavije. Aprila 1941. Pokrajinski komitet KPJ za Makedoniju na čijem je čelu bio Metodij Šatorov-Šarlo pristupila je Bugarskoj radničkoj partiji; pretpostavlja se da je za to imao saglasnost Kominterne. Uprkos protestima KPJ Kominternu je tek u septembru 1941. obavestila BKP da KPJ i dalje mora imati kontrolu nad makedonskom partijskom organizacijom.

S obzirom na biografiju Metodija Šatorova-Šarla (između dva rata boravio pretežno u Bugarskoj) i njegovu bliskost sa predstavnicima Bugarske u rukovodstvu Kominterne, osobito sa Georgi Dimitrovom, može se pretpostaviti da iza svega stoji Kominternu u cilju ograničavanja uloge KPJ.

Istorijski je nedovoljno osvetljena i uloga Blagoja Neškovića u ustanku 1941. Kao sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju zagovarao je pretežno ustanak u gradskim sredinama, po starim boljševičkim metodama, dogmatski vezanim za neke ljude u vrhu Kominterne. Pretpostavlja se da je iza toga isto tako stajala Kominternu u cilju da ograniči moć KPJ koja je tada rasla u svim sredinama Jugoslavije.¹⁷

Što se tiče odnosa Kominterne i tzv. "levih skretanja" u jugoslovenskom ustanku 1941-1943, kao i nacionalističkih skretanja, mnogi istoričari su pokušali da dokažu vezi Kominterne i tih negativnih pojava, no međutim, to nikada argumentovano nije dokazano i pogrešno je optuživati Kominternu za to.

Najviše su se leva skretanja osetila u Hercegovini, Crnoj Gori i Lici a daleko manje u ostalim krajevima.

Po nekim podacima samo u Hercegovini streljano je oko 500 ljudi pod optužbom da su "saboteri", "kulaci" i slično. Iako je prividno iza toga stajala kominternovska frazeologija, veštačko stvaranje "sovhoza" i "kolhoza", direktno uplitanje Kominterne nije dokazano.¹⁸

Na primer, Gojko Polovina kada govori o ustanku u Lici 1941. direktno otpužuje eksponente Kominterne o navodnom "sužavanju" baze ustanka, o pogreškama nekih ljudi koji su navodno dobijali instrukcije od Kominterne, no te

istorijski nije dokazano. Zna se samo da je Kominternu stajala na stavovima što šire osnove ustanka.

Istoriografija je u "slučaju Kerestince", gde su tragično nastradali istaknuti hrvatski rodoljubi i intelektualci Ognjen Prica, Otokar Keršovani, August Cesarec i drugi, utvrdila neke elemente za odgovornost Kominterninih ljudi, ali tu se više radi o tragičnom slučaju, ekcesu, nesposobnosti nego o globalnoj odgovornosti Kominterne.

"Leva skretanja" i "leve greške" su samoinicijativa nekih rukovodilaca KPJ. Objektivno to je išlo na štetu ustanka a na korist okupatora i izdajnika. Upravo su četnici najviše imali koristi od toga, pridobijajući jedan deo seljaštva.¹⁹

U Crnoj Gori glavni nosioci "levičarenja" bili su Ivan Milutinović i Milovan Dilas, u Sloveniji Boris Kidrič, u Hercegovini Miro Popara i Petar Drapšin.

Politbiro KPJ je kasnije ošto osudio leva skretanja i ukazao na štetnost te pojave.

Svojim često tragičnim događajima "levičarenje" je uticalo na suzdržanost seljaštva prema ustanku. Tragičan primer je iz marta 1942. u Grahovu, kada su petorica braće Kovačević učestvovali u smrtnoj osudi svog oca Petra Kovačevića.²⁰

U Sloveniji je Osvobodilna fronta od početka suzbila leva skretanja i imala vodstvo u ustanku, iako je formirana od strane KP Slovenije. Pored komunističke Osvobodilna fronta Slovenije bila je sastavljena od: krišćanskih socijalista (levih katolika), organizacije Sokc (nacionalnog i sportskog društva) i od levih intelektualaca Slovenije. I "Dolomitska izjava" iz proleća 1943, kada su nekomunističke grupe ukinule svoje posebne organizacije u okviru Osvobodilne fronte i priznale vodeću ulogu KP Slovenije, predstavlja samoinicijativu rukovodilaca KP Slovenije, a ne odluku Kominterne koja je već bila u gašenju. Kršćanski socijalist Stanko Kociper o Dolomitskoj izjavi i komunistima je rekao da "nekorektno potcjenjuju ostale grupe, nešto što možda proizilazi iz njihove vjere u njihovu doktrinarnu nepogrešivost i iz potcjenjivanja ljudskih kvaliteta. Ta tendencija vrlo je bliska sektaštvu, to jest, apriornom nepovjerenju u ostale grupe, i nestrpljivosti u vezi s ostalim grupama osnivačima (Svobodilne fronte - autor), što je najveća opasnost za Osvobodilnu frontu".²¹

Znači, građanski partneri KP nisu sumnjali u to da iza toga stoji Kominternu već da je to liderska samoinicijativa nekih rukovodilaca KP.

"Avangardni program Politbira CK KPJ nije se mogao s jednakom odlučnošću primenjavati u svim dijelovima Jugoslavije. Nacionalne frakcije u samoj partiji (Makedonci, čija je partija pod Šatorovom prišla Bugarskoj komunističkoj partiji, i kosovski Albanci) morali su se pridobiti za disciplinu u partiji koja se i dalje zalagala za nesigurno jedinstvo raskomadane jugoslovenske države. Osim toga, u onim dijelovima podijeljene Jugoslavije u kojima je KPJ izgradila svoju najjaču bazu, partija je ovisila o čvrstom partnerstvu s njezinim saveznicima.

Otuda se javlja sklonost k prividno koalicionaškim političkim strukturama u partizanskim pokretima Slovenije i Hrvatske, gde su komunisti naglašavali nacionalnu borbu protiv okupatora i izbjegavali svako spominjanje klasne revolucije."²²

Znači da je ustanak nalagao opreznost i pridobijanje svih onih koji su za ustanak a ne za dogme i fraze koje se raspadaju u dodiru sa stvarnošću.

Što se tiče "nacionalnog skretanja" Andrije Hebranga, vodećeg hrvatskog komuniste u toku 1941-1945, isto tako u tom periodu nije dokazana njegova direktna veza s Kominternom.

Posle raspada Jugoslavije 1941. i stvaranja tzv. NDH, raspada najjače partije Hrvata Hrvatske seljačke stranke, izdajstva Mačeka priznavanjem NDH, KP Hrvatske je jedina zauzela poziciju otpora kvislinškoj NDH, Andrija Hebrang je postao "prirodni vođa nacionalno opredeljenih hrvatskih komunista". Osnovni smisao angažovanja A. Hebranga u ustanku, kasnije u ZAVNOH-u, bilo je rešavanje nacionalnog pitanja, naročito hrvatskog, kao izraz "stoljetne borbe" hrvatskog naroda. KP Hrvatske orijentacijom na oružanu borbu izbegava "katas-trofalni put" Ante Pavelića i Vlatka Mačeka i hoće da buduća Jugoslavija bude "domovina slobodnih i ravnopravnih naroda".

Iako formalno ukinuta maja 1943. Kominternu je, po nekim istraživačima, svoj interes prenela na sovjetsku vladu, a A. Hebrang je, navodno, služio interesima prvo Kominterne, a kasnije Sovjetskog Saveza. Najverovatnija je istina da su se slučajno poklopile težnje Kominterne iz jednog perioda njenog delovanja o potrebi "federalizacije Jugoslavije i Hebrangova politička shvatanja".

Takva shvatanja A. Hebranga nisu smetala Srbima u Hrvatskoj, jer su i oni bili na pozicijama federativne Jugoslavije. U listu "Naprijed" u novembru 1943. je pisalo da je "puna ravnopravnost Srba u Hrvatskoj osnovni preduvjet i životna potreba slovodne Hrvatske, a slobodna Hrvatska, slobodna Slovenija itd., životna potreba i osnovni, preduvjet slobodne Srbije i slobodne Jugoslavije, i obrnuto".²³

Iznoseći svoje stavove na trećem zasjedanju ZAVNOH-a 8. maja 1944. u Topuskom, Hebrang je rekao da NOP ne vodi isključivo borbu "za komunizam" već i za "nacionalno oslobođenje" i demokratiju. To je izazvalo velika sporenja unutar rukovodstva KP Hrvatske, naročito je oštro reagovao Marko Belinić. Kardelj je u ime Politburoa CK KPJ isto tako dao zamerke Hebrangu.

Hebrangova borba protiv sektaštva i skretanja svih oblika dovodila ga je u sukob s pojedinim istaknutim rukovodiocima NOP-a i KP Hrvatske. Još od septembra 1943. on se zalagao za saradnju sa antifašistički orijentisanim predstavnicima Hrvatske seljačke stranke. Njegovo političko držanje bilo je bliže koalicionim shvatanjima Kominterne i sovjetske vlade nego levičarenju jednog dela KPJ.

"U ljetu 1943. Hebrangova je linija bila izvor velikog nezadovoljstva u vodstvu KPJ. Jer, hrvatski su se komunisti ponašali ne samo kao nezavisni borci - što je možda neizbježno u uvjetima gerilskog rata - nego su oni postajali i nezavisan politički faktor. Glavno pitanje u sukobu, koji je postajao sve jači, bio je Hebrangov kroatocentrizam. U propagandi hrvatskih partizana - kako se požalio Đilas - "zapaža se neadekvatno isticanje Jugoslavije i umjesto toga pretjerano naglašavanje Hrvatske".²⁴

Postoji mnogo indikacija da je Hebrang pokušavao da ponovo oživi moć HSS i da u okviru NOP-a HSS bude partner KP Hrvatske. U tome mu je pomagao tada glavni lider antifašistički orijentisanih članova HSS-a Božidar Magovac.

A. Hebrang je pozdravio obnavljanje izlazenja lista HSS-a na slobodnoj teritoriji "Slobodni dom" i govorio kako je tim činom NOP u Hrvatskoj pridobio simpatije svih onih koji se nisu solidarisali sa takozvanom NDH.

Josip Broz Tito je direktivom iz avgusta 1944. kritikovao Hebranga smatrajući da bi HSS trebalo da obnove njegovi autentični predstavnici a ne KP Hrvatske. ZAVNOH je glavno rukovodeće telo, i sve ostale organizacije treba da deluju preko njega.

Hebrang je i dalje govorio o potrebi obnavljanja HSS i to baš od strane KP Hrvatske, ne samo kao taktičnog poteza već kao najšire baze ustanka i antifašističkog otpora. Tako su, na primer, komunisti u Karlovcu osnovali organizacije HSS-a. "Hebrang je želio među starim Radićevim i Mačekovim sljedbenicima upaliti iskru ustanka, a da kod njih ne pobudi nikakve sumnje u komunističke namjere".²⁵ Jakov Blažević je u svojim ratnim sećanjima govorio kako je Hebrang verovao da je Maček zadržao svoj neutralni stav u ratu.

Očigledno je da je Hebrang znao potencijalnu snagu HSS među hrvatskim narodom i pokušavao je da od te stranke u budućnosti KP ne stvori neprijatelja.

Međutim, takvo shvatanje Hebranga osim što je izazvalo podozrenje nekih hrvatskih komunista (V. Bakarića i drugih) naročito je uznemirilo Srbe u Hrvatskoj koji su bili na strani NOP-a i KPJ. Milovan Đilas je tvrdio da Hebrang stavlja "naglasak" na privlačenje hrvatskih masa i da je KP Hrvatske dao pretežno "hrvatsko obeležje".

Među partizanima Srbima zbog toga je 1944. zabeleženo više slučajeva dezerterstva i prelaska na stranu četnika. Bilo je sumnjičavosti u pogledu zastupljenosti Srba u rukovodstvu KPH i ZAVNOH-u, i posle čega su preduzete mere za uvođenje ćirilice i pokretanje lista "Srpska riječ". Rukovodilac ZAVNOH-ovac Srpskog kluba Rade Pribićević je izjavio "mi ćemo vršiti i svoju dužnost prema Hrvatskoj, kao svaki dobar sin Hrvatske i braniti njena prava federalne države, u sklopu zajedničke Jugoslavije... U Hrvatskoj na jednog Srbina dolaze tri Hrvata. S kakvim pravom onaj jedan Srbin može tražiti od tri Hrvata da se s njima zajedno upregne u velikosrpska kola, pa da se u ime tog jednog Srbina ugnjetava i Srbe i Hrvate?"²⁶

Tito se usprotivio i Hebrangovom pokušaju da stvori u Hrvatskoj vladu po zoru na KNOJ i što teritorije pod nekadašnjom italijanskom upravom (Istra, Rijeka, Zadar, ostrva) previše veže za suverenitet Hrvatske a ne Jugoslavije.

Tito je u maju 1944. u Vrhovnom štabu u Drvaru oštro napao Hebranga i predložio ostalim rukovodiocima KP Hrvatske da ne slede njegov put.

Sukob se nastavio i na jesen 1944. kada je Tito oštro napao neka shvatanja Hebranga u vezi sa organizacijom školstva na teritoriji Hrvatske, a naročito kada je Hebrang odlučio da formira telegrafsku agenciju Hrvatske (TAH). Tito je oštro reagovao, nazivajući tu odluku kao "vrlo gruba greška" i da federativno uređenje Jugoslavije ne podrazumeva posebne telegrafске agencije federalnih jedinica.

Posle svega toga Kardelj, Đilas, Ranković i Milutinović su zatražili Hebrangovo uklanjanje iz rukovodstva KPH, dok u to nisu bili umešani Sreten Žujović-Crni i Franc Leskošek.

Kardelj je septembra 1944. oštro napao Hebranga zbog "nacionalizma". On optužuje Hebranga da "svesno" zanemaruje Jugoslaviju, a "da nije preterivo" ako se kaže da ne voli Srbe i Slovence i da smatra Jugoslaviju kao "nužno zlo" a ne kao svesno opredeljenje Hrvata. Uz čitav niz drugih zamerki koje se odnose na njegovo lično ponašanje Kardelj ističe potrebu da se Hebrang zameni na čelu KPH sa V. Bakarićem. Naročito je protiv Hebranga bio Vicko Krstulović sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, jer je Dalmacija pokazivala više sklonosti ka Jugoslaviji nego "ostala" Hrvatska.

"Hebrang je bio istinski popularan u Hrvatskoj pa ga nije bilo lako ukloniti. Javni napad na njegove poglede nije dolazio u obzir, osobito zato što Hrvatska javnost još nije bila nepovratno naklonjena partizanima".²⁷

Tito je oktobra 1944. naredio da se Hebrang ukloni iz rukovodstva KPH i da se postavi na čelo KPH V. Bakarić. Verovatno usled burnih događaja oktobra 1944. - oslobođenja Beograda i istoka Jugoslavije, slučaj A. Hebranga je došao u drugi plan. On je ostao u Politbirou CK KPJ i zadužen za rad u jugoslovenskoj ekonomiji. Kasnije je imenovan za ministra industrije i predsednika Državne planske komisije i privrednog savetnika federalne vlade. "No - poput drvenoga kralja Anteja, izgubio je većinu svoje snage kad je otkinut od svoga rodnoga tla".²⁸

Veza Kominterna-Hebrang nikada direktno nije dokazana kao veza Hebranga i sovjetske obaveštajne službe, koja datira verovatno još od oslobođenja Hebranga iz ustaškog zatvora. Neki istoričari su posmatrali A. Hebranga u vezi sa rezolucijom Informbiroa 1948. godine, kao Kominterninog čoveka. Međutim, verovatnije da je reč o spletu okolnosti koje su doveli u vezu Kominternine stavove o Jugoslaviji i težnje ka Hrvatskoj kao federalnoj jedinici u Jugoslaviji. Pri tome je bilo težnji kod nekih rukovodilaca, kao što je Hebrang, ka previše samostalnosti Hrvatske, što je evoluiralo ka konfederaciji a ne federaciji što se kosilo sa stavom Pete zemaljske konferencije KPJ iz 1940. Umešnost sovjetske obaveštajne službe

ne može se poistovetiti sa Kominternom ni u jednom slučaju pa ni u Hebrangovom.

Zaključak bi se mogao svesti na to da se uloga Kominterne u ustanku u Jugoslaviji 1941. godine ne može shvatiti jednostrano. Jedni je isuviše precenjaju, a drugi je, "opet", potcenjuju. Isto tako ta uloga osim negativnih imala je i pozitivne faktore, naročito u mobilizaciji ustanka. Ipak je uloga Kominterne bila više statička, jer je i fizički a i idejno bila dosta udaljena od poprišta događaja, tj. događaji su se razvijali kako spontano tako i aktivnom ulogom KPJ koja se taman oslobodila raznih šema i dogmi koje su je sputavale sve do 1941. godine. "Iz svega je logično slijedio zaključak: budući da su prednosti upućivale na obnovu Jugoslavije, jedini cilj koji su komunisti mogli prihvatiti bila je kvalitativno drugačija jugoslovenska država".²⁹

Pozitivnu istorijsku ulogu Kominterne u borbi protiv fašizma od 1935-1943. ne mogu umanjiti mnoga pojedinačna politikanstva i ekcesni slučajevi koji su samo dokaz da odstupanja znače pravilo.

NAPOMENE

1. Vojimir Kljaković, Jugoslovensko-Britanski odnosi i Kominterne, 1941-1943, časopis za suvremenu povijest, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, br. 2 (24), Zagreb 1977, str. 7.
2. Sava Pešić, Internacionalizam i KPJ, Avgust Cesarec, Zagreb 1986, str. 303.
3. Videti Nikola Milovanović, Vojni puč i 27. mart 1941, "Sloboda", Beograd 1981, str. 571-575.
4. Stephen Clissold, Yugoslavia and The Soviet union 1939-1973, A. Documentary Survey (London 1975), str. 11 i str. 86.
5. P. Morača, Odnosi KPJ - KI u 1941. godini u zborniku radova Ustanak u Jugoslaviji 1941. godini, SANU, Beograd 1973, str. 250.
6. L.J. Gibianskij, Sovjetski Sojuz i Novaja Jugoslavija 1941-1947. gg, "Nauka", Moskva 1987, str. 33.
7. Isto, str. 33.
8. Isto, str. 35.
9. Tito, Sabrana čela, tom 7, Beograd, "Kultura", 1956.
10. Isto kao napomena 6, str. 25.
11. Z. Antonić, "Odnosi i veze rukovodstva ustanka u Jugoslaviji i Kominterne krajem 1941. i početkom 1942. godine u

- zborniku radova Ustanak u Jugoslaviji 1941, godine, SANU, Beograd 1973, str. 258.
12. P. Morača, Odnosi Komunističke partije Jugoslavije i Kominterne od 1941-1943, u časopisu Jugoslovenski istorijski časopis 1-2, Beograd 1969, str. 102.
 13. Isto kao napomena 11, str. 259.
 14. Isto kao napomena 5, str. 252.
 15. Vjenceslav Cenčić, Enigma Kopinič, tom I, str. 226-227, Beograd, "Rad", 1983.
 16. Đuro Zagorac, feljton "Stevo - zagonetka Krajačić", Duga, br. 452, 21. juni 1991, str. 82-88.
 17. Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, sv. 2, Rijeka 1981, str. 429.
 18. Videti Branko Petranović, "O levim skretanjima KPJ krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. godine", Matica srpska: Zbornik za istoriju, br. 4 (1971), Beograd, str. 39-80.
 19. Videti: Rasim Hurem, Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine, Sarajevo 1972, str. 140-184.
 20. Videti: članak Zorana Sekulića, "Istina o ubistvu Petra Serdarova Kovačevića", Duga, br. 449, 10. maj 1991, str. 76-80.
 21. S. Kociper, Pomembnost in plodovitost sodelovanja osnovnih skupin v O.F., "Slovenska revolucija" 1, br. 4 (1942), str. 36.
 22. I. Banac, "Sa Staljinom protiv Tita", "Globus", Zagreb 1990, str. 90.
 23. "Naprijed", članak "Za Slobodnu Hrvatsku u slobodnoj Jugoslaviji", 17. novembar 1943, str. 1.
 24. Isto kao napomena 22, str. 95-96.
 25. Isto, str. 98.
 26. Rade Pribičević, Srpska misao i velikosrpska sila, "Srpska riječ", 22. jul 1944, str. 1.
 27. Isto kao napomena 22, str. 103.
 28. Isto.
 29. Isto, str. 86.

SUMMARY

Comintern and Yugoslav Theater of Operations during 1941-1943

Comintern was exerted influence in Yugoslav War of National Liberation by several points, of which the most important was in Zagreb. A lot of errors, all "left turn" and similar, can not be imputed exclusively to Comintern. "Turns" of Croatian communist leader, Andrija Hebrang were not ordered by Comintern. The leadership of Comintern in 1941, did not know enough about the situation in occupied Yugoslavia and was not acquainted with the base of uprising and especially with the essence of unsolved national question in Yugoslavia. In spite of some independent actions of Comintern there are not evidences that Comintern's global politics were directed to the breaking up of unity of Yugoslavia during 1941-1943. The federalism of the Yugoslav people has been the main goal of Comintern. After the dismissing of Comintern in May 1943, the relations between the leadership of Yugoslav Communist Party and soviet party and governmental administration have been directly.

Because of the inaccessible of historical documents the role of Comintern at Yugoslav theater of operations during 1941-1943 has not been enough scholarly cleared up.